

Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Buyrum ve İstek Kipinin Görünümü ve İşlevleri

Aspects and Functions of Imperative and Optative Moods in Teaching Turkish as a Foreign Language

Doç. Dr. Z. Canan Karababa - Okt. Olcay Saltık

Öz

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi özellikle son yıllarda önem kazanan yeni bir alandır. Yeni bir alan olması nedeniyle öğretiminde birtakım güçlüklerle karşılaşmaktadır. Bu güçlüklerden biri de buyrum ve istek kipinin Türkçe kaynaklardaki ele alınış biçimidir. Buyrum ve istek kipinin biçimsel ve anlamsal açıdan birbirini tümleyen bir özellik göstermesine rağmen, ders kitaplarında söz konusu iki yapının kullanım özelliklerine yeterince yer verilmemiştir. Türkçe dilbilgisi kaynaklarında bu iki kipin, bağlam içindeki kullanımlarına ilişkin fazla sayıda işlev belirlenmiş olmasına rağmen yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarında sınırlı sayıda işlevle ele alınmış olması ve konuların işlenişinde dilbilgisel yapının edinilmesi ve pekiştirilmesinin ön plana çıkarılması bu çalışmanın sorununu oluşturmaktadır. Bu çalışmada, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, buyrum ve istek kipinin hangi durumlarda birbiriyle örtüştüğünü, bağlam içinde hangi anlamlarda kullanıldıklarını, kullanıldıkları kişi çekim eklerine de bakarak bağlam içinde tümceye nasıl bir anlam yükledikleri incelenecektir. Çalışmada yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde sıklıkla kullanılan iki ders kitabında, istek ve buyrum kipinin işlenişine örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yabancı Dil Olarak Türkçe Öğretimi, İstek Kipi, Buyrum Kipi.

Abstract

Teaching Turkish as a Foreign Language is a new field that has come into prominence especially in recent years. Therefore, some problems are encountered in the field. One of these problems is the approach to imperative and optative moods in Turkish teaching resources. Although imperative and optative moods complete each other in terms of structure and functions, the usages of these moods are not sufficiently discussed in the textbooks. Many functions of imperative and optative moods are discussed in Turkish grammar books in terms of the usage of these moods in different contexts. However, a limited number of these functions are discussed in the books which are used for teaching Turkish as a foreign language and these books focus on teaching structure rather than functions. This study aims at analyzing the situations in which imperative and optative moods complete each other, the senses in which they are used in different contexts, and the meanings they attribute to the sentences considering the personal endings in the field of Teaching Turkish as a Foreign Language. The study demonstrates examples for teaching imperative and optative moods from two textbooks which are widely used in Teaching Turkish as a Foreign Language.

Keywords: Teaching Turkish as a Foreign Language, Optative Mood, Imperative Mood.

Giriş

Buyrum ve istek kipinin gerek tanımı gerekse kullanımına ilişkin günümüze değin pek çok çalışma yapılmıştır. Buyrum ve istek kipinin bağlamda kazandığı anlam ve kip ve kişi eklerinin kullanımları zaman zaman tartışma konusu olmuştur. Oymak (2004)'a göre, Türkçe Öğretiminde, zorunlu bir alan oluşturan biçimbirimlerden en az anlaşılan ya da hiç anlaşılmayan; öğretilemeyen/öğrenilemeyen, ancak sezgisel biçimde kullanılan kip biçimbirimlerinin betimlenmesi, dil üzerinden kanıtlanması, eylemcil öge üzerine gelen diğer bağımlı biçimbirimlerden olan zaman gösteren biçimbirimlerle olan ilişkisinin, işlevinin, diziminin doğru kavranması, Türkçe Öğretimi sürecine katkı sağlayacaktır. Böylece geleneksel dilbilgisi ve geleneksel dilbilgisine dayalı ders kitaplarının da eksik yönleri giderilecektir.

Buyrum kipinin biçimsel olarak tüm kişilerde çekiminin olmayışı, istek ve buyrum kipinin belirli bir zaman kavramını karşılamaması buna koşut bu iki kipin biçimsel olarak birbirini bütünleyerek kullanılabilmesi diğer dilbilgisel yapıların; ulamların öğretilmesinden farklı tanım ve sunumları gerektirmektedir. Biçimbilgisi gibi, dilsel ulamların tanımlanması, işlev ve ulamlarının belirlenmesi, diğer birimlerle ilişkilerinin saptanmasında yaşanan sorunlar, dilbilgisi olgusuna bakıştan kaynaklanmaktadır (Oymak, 2004).

Türkçe dilbilgisi kaynaklarında bu iki kipin bağlam içindeki kullanımına ilişkin fazla sayıda işlev belirlenmiş olmasına rağmen yabancı dil olarak Türkçe öğretimi ders kitaplarında sınırlı sayıda işlevle ele alınmış olması ve konuların işlenişinde sadece dilbilgisel yapının edindirilmesi ve pekiştirilmesi ön plana çıkarılmaktadır. Ancak dile yerleşen göstergeler çok değişik kuruluşlar içinde yer alabilmektedir. Aksan'a göre, çeşitli bağlamlar içinde değişik değerler taşıyan göstergeler, insanoğlunun düşünce ve duygu dünyasının öğeleri oldukları, aynı zamanda üyesi bulunulan toplumun çeşitli eğilim ve değişimlerine de uydukları için bambaşka görevler de yüklenebilmektedir. Bunlara bir de iletişim sırasında etkiyi arttırıcı birtakım bürün (prosodie) öğelerini katarsak güçleri daha da yükselebilmektedir (Aksan, 1994, s.119).

Dili tanımlamak ve kurallarını ortaya koymak için -dilbilgisinin amacı budur- her seviyede gösterenin dizimsel boyutunda ifade ettiği /

edebileceği anlamı ve işlevi eksiksiz olarak belirlemek gerekir. Göstergelerin dizim içinde üstlendikleri anlamı ve işlevi -bunlar dizisel değerlerinden farklı olabilir hatta çoğunlukla farklı olmalıdır- göz ardı eden bir yaklaşımla yapılan çözümlerle ortaya konan kuralların Türkçeyi öğretmeye yetmediği görünen bir gerçektir (Börekçi, 1999).

Yöntem

Araştırma doküman incelemesi yöntemine dayalı betimsel bir çalışmadır. Doküman incelemesi araştırılmak istenen olgu ya da olgular hakkında bilgiler içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2005). Eğitim odaklı araştırmalarda ders kitapları, öğrenci ve öğretmen kitapları, ders ve ünite planları, program yönergeleri eğitimle ilgili resmi belgeler veri kaynağı olarak kullanılabilir (Bogdan ve Biklen, 1998).

Bu çalışmada, Türkiye'de uzun zamandan beri yabancılar Türkçe öğretimi üzerine çalışmalar yapan Ankara Üniversitesi ve Anadolu Üniversitesinin, yabancı dil olarak Türkçenin öğretimiyle ilgili ders kitapları incelenmiştir.

Araştırmanın kuramsal temellerini ortaya koymak amacıyla öncelikle bir alanyazın taraması yapılmış, yabancı dil olarak Türkçe öğretiminde, buyrum ve istek kipinin nasıl, hangi bağlamlarda ve bağlam içinde hangi anlamlarda kullanıldıkları ve kişi çekim eklerine de bakarak bağlam içinde tümceye nasıl bir anlam yükledikleri tanımlanmış ayrıca buyrum ve istek kipinin biçimsel ve anlamsal yönden ders kitaplarında nasıl kullanıldığına yer verilmiştir.

Çalışmanın Evreni

Çalışmanın evrenini yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde kullanılan ders kitapları oluşturmaktadır. Çalışma, Türkiye'de Türkçeyi yabancı dil olarak öğreten iki büyük üniversitenin Türkçe öğretimi birimlerinde kullanılan ders kitaplarının incelenmesi ile sınırlıdır.

Dilin Anlam Evreni

Stern, *Fundamental Concepts of Language Teaching* (1983), adlı yapıtında dilin basit alışkanlıklar veya durumsal yapılar olmadığını belirtir. Ona göre dil, anlamayı veya anlamlandırmayı sağlayan bir araçtır. Yapı bilimi ve anlam iletişimsel yeterliğinin bir parçasıdır.

Dil birimleri ses, biçimbirimler, sözcükler, tümcecikler, tümceler vb. ancak bir bütün içinde, birbiriyle ilişkileri, bağlantıları sonucunda anlam kazanırlar (Kocaman, 2009, s. 346).

Örneğin “*gelesin*” eyleminin verdiği ileti ve bu iletiyi anlama olanağı sınırlıyken “*Allah vere de sen buraya gelesin*” tümcesinin verdiği ileti ve anlam yükü daha geniştir. Sözcüğün, tümcenin kullanıldığı bu dizgesel niteliği anlam evrenini genişletmektedir.

Buyrum ve istek kipi, yer aldığı bağlam içinde farklı anlamlar kazanmaktadır. Bu anlam farklılığının nedeni, sözdizimsel olabileceği gibi bu iki kipin tümcenin oluşmasına katkı sağlayan işlevlerinden de kaynaklanabilmektedir. Örneğin;

I. (Ben çarşıdan meyve **alalım** diyorum.)

II. (Oraya ulaşmak için bir an önce yol **alalım**.)

tümcelerinde “alalım” eylemi istek kipi 1. çoğul kişide çekimlenmiştir. Ancak birinci tümcede “alalım” eylemi *istek* anlamında kullanılırken ikinci tümcede *gereklilik* anlamında kullanılmıştır. Örnekte de görüldüğü gibi istek kipi, tümcenin üretim koşuluna bağlı olarak çeşitli anlamları karşılayacak bir kullanışa girmiştir.

Kocaman’a göre dilde üç boyut vardır: yapı-anlam-işlev boyutu. Yapı boyutu; seslerin oluşumunu sağlayan kurallar, sözcüklerin aldığı ekler ve sözcüklerin tümcedeki yerleridir. Anlam boyutu, sözcüklerin bağlam içinde zamanla kazandığı yeni anlamlardır. İşlev boyutu ise, yapı ve anlamın dışında sözcük ve tümceğin genel anlamları dışında, kişiye ve bağlama dayanan anlamlarını öne çıkarmaya yarayan boyutudur. Kocaman’a göre tüm bunları anlayabilmemiz dil kullanım bağlamını, dil kullanımının amacını bilmemizi gerektirmektedir (Kocaman, 2008, s. 9).

I. (*Lütfen gel.*)

II. (*Dışarı çık.*)

III. (*İçeri gir.*)

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi “gel”, “çık”, “gir” eylemleri yapı olarak buyrum kipinde kullanılmasına karşın bağlam içinde, dilin kullanımından ve amacından kaynaklanan sözcemeleme koşullarına göre tümceye farklı anlamlar yüklemiştir. I. tümceye rica, II. tümceye buyrum, III. tümceye ise izin anlamını yüklemiştir. Kimi zaman tümceye rica, kimi zaman buyrum, kimi zaman da izin anlamını yükler. Görünüm olarak da özne kullanılmamıştır ama bu iletilerin ikinci tekil şahsa yönelik olduğu anlaşılmalıdır. Portner (2004) çalışmasında, İngilizcede buyrum kipinin görünümünü incelemiştir. Portner, İngilizcede buyrum kipinin görünümü ve kullanımına ilişkin aşağıdaki örnekleri vermiş ve özne kullanımının sadece ikinci tekil şahıs ile sınırlı olmadığını belirtmiştir.

I. *Ye.*

II. *Oğlanlar içeri girsin, kızlar dışarıda beklesin.*

III. *Kimse kalemlerine dokunmasın.*

IV. *Birisi tahtaya gelsin ve bu soruyu çözsün.*

Bu örneklerde görüldüğü üzere birinci tümcede özne kullanılmamıştır ama ileti ikinci tekil şahsa yöneliktir. Diğer tümcelerde ise oğlanlar, kızlar, kimse ve birisi gibi farklı özneler kullanılmıştır. Özne kullanımının yanı sıra anlam açısından da buyrum kipinin çeşitli bağlamlarda kullanımı açısından İngilizce ve Türkçe arasında koşutluklar vardır.

Hiçbir dil, tek tek sözcüklerle konuşulmaz; sözcükler, dilin dilbilgisi kurallarına uygun olarak, belirli bağlamlarda yansıttıkları kavramları öne çıkararak ve değişik bağımlı biçimbirimler, sözdizimsel ilişkilerle oluşturulan *tümce* ve *sözce*’lerle iletişimi sağlar (Ak-san, 1999, s.28).

Bu çalışmada anlam sözcüğü, sözcüklerin sözlükteki çeşitli anlamlarını; işlev sözcüğü, sözcüklerin çeşitli bağlamlarda tümce içindeki görevini ifade edecek biçimde kullanılmıştır.

Buyrum ve İstek Kipinin Yabancı Dil Olarak Türkçenin Öğretiminde Ele Alınışı

Buyrum ve istek kipinin belirli bir zamanı karşılamaması ve buna koşut birbirini bütünüleyen bir özellik göstermesi, bu iki kipin yabancı dil olarak Türkçenin öğretiminde ele alınışı sorununu güncel kılmaktadır.

Buyrum Kipi ve Buyrum Kipinin Yabancı Dil Olarak Ders Kitaplarında Ele Alınışı

Emir kipi olarak da adlandırılan buyrum kipini Türkyılmaz, Korkmaz ve Ergin şöyle tanımlar:

Emir kipi, tasarlanan hareketin yapılmasını emir şeklinde ifade eden kalıptır (Türkyılmaz, 1999, s.15).

Emir kipi, yapılması istenen işi kesinliğe bağlayarak emir biçiminde ifade eden bir gramer kalıbıdır (Korkmaz, 2003, s.665).

Emir ekleri, tasarlanan hareketin emirle yapılmasını işaret eden eklerdir (Ergin, 1993, s.288).

Bu tanımlardan yola çıkılarak buyrum kipini şöyle tanımlayabiliriz: “Bir işin yapılmasını istemede kullandığımız kiptir.” Buyrum kipinin kişi çekimleri üzerinde tartışmalar devam etmektedir. Özellikle günümüzde ders kitaplarında buyrum kipinin 1. tekil ve çoğul kişilerinin çekiminin yer almayışı tartışmaları daha çok bu iki kişi eki üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ergin (1993), başlangıçtan beri buyrum kipindeki 1.kişi çekiminin var olduğunu ve bu ekin Eski Türkçede *-ayım, -eyin* kişi ekleriyle karşılandığını, daha sonra aynı ekin Batı Türkçesinde *-ayım, -eyim* ekleriyle birlikte karışık bir biçimde kullanıldığını, bir süre birlikte kullanıldıktan sonra da Osmanlıca adı verilen dönemde yerini tamamıyla *-ayım, -eyim*'e bıraktığını belirtmiştir. Bu durum bize Türkçede istek kipinin 1. kişi eki olan *-ayım* ve *-eyim* ekinin başlangıçta buyrum eki olarak kullanıldığını göstermektedir.

Gerçekten emir birinci şahıs ekleri Osmanlıca ve Türkiye Türkçesinde istek birinci şahısları için kullanılmış, böylece emir ve istek şekilleri karışmıştır. Önce Osmanlıcanın başlarında emir çoğul birinci şahıs, sonra Osmanlıcanın sonlarında emir tekil birinci şahıs istek kipine geçmiştir. Onun içindir ki emir birinci şahısları emirden çok istek ifade ederler (Ergin, 1993, s.294-295).

Tablo 1. Ergin'e Göre Buyrum Kipinin Osmanlıca Dönemindeki Çekimi

dur-ayım
dur
dur-sun
dur-alım
dur-un, dur-unuz
dur-sunlar

Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* adlı kitabında, buyrum kipinin 1. kişi çekimlerinin olmadığını, bu kipi tekil ve çoğul 2. ve 3. kişilerden olduğunu belirtir. Çünkü ona göre kişinin kendisine yönelmesi mantıklı değildir. 1. kişiye dönük en kesin eğilim kipi olarak gereklilik kipi kullanılır: çalışmalıyım, çalışmalısın gibi (Banguoğlu, 1998, s.473).

Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi* (2001), Fatma Türkyılmaz *Tasarlama Kiplerinin İşlevleri* (1999), Süer Eker *Çağdaş Türk Dili* (2005), Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri* (1998) adlı yapıtlarında kişinin kendi kendine emir veremeyeceği düşüncesinden dolayı buyrum kipinin 1. kişilerde çekimlenmezler.

Tablo 2. Gencan, Türkyılmaz, Eker ve Banguoğlu'na Göre Buyrum Kipinin Çekimi

1.tekil kişi
2.tekil kişi	koş
3.tekil kişi	koşun
1.çoğul kişi
2.çoğul kişi	koşunuz
3.çoğul kişi	koşsunlar

Türkiye'de uzun zamandan beri yabancılara Türkçe öğretimi üzerine çalışmalar yapan ve bu alanda dersler veren A (Ankara Üniversitesi) ve B (Anadolu Üniversitesi) olarak adlandırdığımız iki eğitim kurumunun kitaplarında buyrum kipi; A kitabında (A.Ü. TÖMER, 2008) A1 düzeyinde 5. ünitenin konusu, B kitabında (Anadolu Üniversitesi, 2007) A2 düzeyinde 2. ünitenin konusu olarak şu şekilde çekimlenmiştir:

Tablo 3. A Kitabında Buyrum Kipinin Çekimi

Emir Kipi		-sin, -(y)in(iz), sin(ler)			
Adıl	Eylem	-	Kişi Eki	?	Örnekler
- sen o - siz onlar	al bekle git oku dokun gel gir yaz	ma me	- -sin /-sin / -sun /-sün -ın(ız)/ -in(iz) / -un(uz) / ün(üz) -yın(ız) / -yin(iz) / -yun(uz) / - yün(üz) -sınlar / -sinler / -sunlar / -sünler	mı mi	Sen git! Onlar beklesinler mi? O almasın! Siz okuyun! Giriniz! Dokunmayınız! Onlar gelmesinler! Siz yaz!

(A, s. 57)

Tablo 4. B Kitabında Buyrum Kipinin Çekimi

	koşmak (+)	koşmamak (-)	koşmak (?)	koşmamak (?-)
(Ben)	-	-	-	-
(Sen)	koş	koşma	-	-
(O)	koşsun	koşmasın	koşsun mu?	koşmasın mı?
(Biz)	-	-	-	-
(Siz)	koşun	koşmayın	-	-
(Onlar)	koşsunlar	koşmasınlar	koşsunlar mı?	koşmasınlar mı?

(B, s. 6)

A Kitabında; buyrum kipi, istek kipiyle birlikte kullanılmış, dinleme etkinliği içinde, “Dinleyelim, yerleş-tirelim” adı altında şu görünümde verilmiştir:

I. (...)

Eren: Ben şimdi yoldayım, sana geliyorum. Mar-kete ? Bir şey lazım mı?

Mert: Evet Erenciğim, lütfen Ben kola aldım ama siz ne içmek istiyorsunuz, bilmi-yorum. Bence sen birkaç tane de meyve suyu ve bira

Volkan: Meyve suyu, ben aldım.)

(A, s.56)

Başka bir yerde “Tamamlayın” başlığı altında şu görü-nümde verilmiştir:

II. (...)

2. Çok yorulduk, haydi biraz dinlen
3. Öğretmen kızıyor, bir daha geç kal
- ...)

(A, s.57)

Başka bir yerde de buyrum kipi istek kipiyle birlikte “Okuyalım, yanıtlayalım” başlığında karşılıklı konu-şma biçiminde verilmiştir.

III. (Garson: Hoş geldiniz efendim. Ne alırsınız?)

Oğuz : Eeee... Menüye bir bakalım... Ben bir ka-rışık pizza alayım ama zeytinsiz olsun lütfen.
...)

(A, s.60)

B Kitabında; buyrum kipi, okuma etkinliği olarak karşılıklı konuşmalarda kullanılarak verilmiştir:

I. (A: Çocuklar, **koşun**.

B: Öğretmenim, çok yoruldu.

A: Hakan ayağa **kalk** ve **koş**.

B: Öğretmenim lütfen!

A: **Başla** ve **koş**!

...)

(B, s.6)

Buyrum kipi A1 düzeyinin 5'nci ünitesinde ve A2 düzeyinin 2'nci ünitesinde şu işlevlerde kullanılmıştır:

İşlev 1: (*Hakan ayağa kalk ve koş*)

(B, s.6)

(Örnekte eylemler 2. tekil kişide kullanılarak tümceye eylemin buyrum yoluyla yapılmasının istendiği anlamı verilmiştir.)

İşlev 2: Başka bir örnekte buyrum kipi tümcelerde öneri ve onay anlamında kullanılmıştır:

(Garson: "O zaman dört mevsim alın.")

Hülya: "Peki, dört mevsim olsun")

(A, s.56)

İşlev 3: Buyrum kipinin tümceye kattığı diğer bir anlam da uyarı anlamıdır:

(Hülya: *Peki, dört mevsim olsun. Ama lütfen domatesli olmasın*)

(A, s.56)

Kitaplarda buyrum kipinin yukarıdaki işlevlerinin dışında farklı bağlamlarda kullanımlarının sınırlı olduğu görülmektedir. Kitaplardaki örneklerde buyrum kipi buyrumun dışında kibarlık, öneri ve onay işlevleriyle kullanılmıştır. Söz konusu ders kitaplarında, buyrum kipinin 2. ve 3. kişi çekimlerinin kullanımına yer verilmiştir. 1. kişi çekimine yer verilmeyerek 1. kişi çekiminin kullanılmadığı sezdirilmiştir.

Buyrum kipi yabancılar Türkçe öğretmek için hazırlanan kitaplardaki işlevlerinin dışında günlük dilde daha geniş ve değişik işlevlerde kullanılmaktadır. Kitaplardaki kullanımlarına ek olarak bağlam içindeki kullanımlarından bazılarını şu biçimde örneklendirebiliriz:

Buyrum kipi tümceye yalvarma anlamı katar:

İşlev 4: (*Tanrım, sevdiğilerimi bana başışla.*)

Buyrum kipi, tümceye gereklilik anlamı katar:

İşlev 5: (*Çocuğu doktora hemen götür, haftayı bekleme.*)

(Çocuğun bir an önce doktora götürülmesi gerektiği vurgulanmaktadır.)

İşin yapılmasının gerekli olduğunu vurgular:

İşlev 6: (*Dediğini yapmazsan, bak sana neler yapacak.*)

Korkmaz (2003), "Türkiye Türkçesi Grameri" adlı yapıtında buyrum kipini bağlam içinde; emir, istek, gereklilik, açıklama, uyarı, yönlendirme, dua, yemin, yakarış, şaşkınlık, hayret, sitem, kabullenme, teslimiyet, ekin dua, yardım isteme, sitem, yalvarma, kargış, kabullenme, beklenmedik sonuç ve yeterlik işlevlerinde kullanır.

Ediskun (1999) ise, buyrum kipinin bağlam içindeki kullanımlarını "Türk Dilbilgisi" adlı yapıtında özel kullanılışlar adı altında şu biçimde sınıflar:

1. Emir kipinin 2. tekil kişisi dualarda yalvarma anlamı işlevinde,
2. 2. çoğul kişisi rica anlatan işlevinde,
3. Emir kipi yerine istek kipinin kullanıldığı işlevlerde,
4. Emir kipinin olumlu ya da olumsuz biçimlerinin yinelenmesi, sürerlik, itaat ya da tehdit bildiren işlevlerdeki kullanımları.

İstek Kipi ve İstek Kipinin Yabancı Dil Olarak Ders Kitaplarında Ele Alınışı

İstek kipi, eylemin daha sonraki zamanda gerçekleşmesinin istendiğini anlatmaya yarayan kiptir. Tümcede genellikle istek bildirmekle beraber tümceye; öneri, onaylatma gibi anlamları ve korku, yalvarma gibi duyguları da katan bir kiptir.

İstek kipi, bu kip, fiile istek, niyet, arzu kavramları veren bir tasarlama kipidir, yapılan işin istendiğini veya o işe niyet edildiğini gösterir (Korkmaz, 2003, s.648).

Muharrem Ergin, istek kipini istek eki olarak ele aldığı *Türk Dil Bilgisi* adlı kitabında şöyle tanımlar: Tasarlanan hareketin istendiğini gösterir, istek şeklinde bir tasarlama ifade eder, dilek bildirir (Ergin, 1993, s. 294).

İstek kipleri konuşan kimsenin kılış ve oluş hakkında ki açık eğilimini gösterirler (Banguoğlu, 2004, s.469).

İstek kipi, Eski Türkçe döneminde çok sık kullanılan bir kiptir. Dilbilgisi araştırmacıları, istek kipinin Türkçenin eski dönemlerinde farklı bir ekle kullanıldığını, daha sonra ekin "-e" hâline dönüştüğünü vurgularlar.

Batı Türkçesinde istek eki -a, -e'dir. Bu -a, -e Eski Türkçedeki gelecek zaman eki -ğa, ge'den gelmiştir. Eski Türkçedeki gelecek zaman ekinin ğ ve g'si düşmüş, böylece -a, -e istek eki ortaya çıkmıştır (Ergin, 1993, s.294).

Eski Türkçede gelecek zaman kip eki "ga/ ge" Batı Türkçesinde ek başındaki "-g / ğ" lerin düşmesiyle günümüzde kullanılan biçimini almaktadır (Türkyılmaz, 1999, s.96).

Eski Türkçe -gey, -ge ekiyle yapılan gelecek kipinden gelmiş -e fiil gövdesi Eski Osmanlıcada istek anlatımı almış olmakla beraber henüz gelecek ve şimdiki zaman için de kullanılır:

"Yoldaş olalım ikimiz, gel dosta gidelüm gönül" fakat "Bana sual sordukta, dilüm döne mi Yârap?" gibi (Banguoğlu, 1998, s. 470).

Günümüzde istek kipinin 1. kişilerde nasıl çekimleneceği konusunda dilciler arasında bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi* (1993) adlı kitabında, istek kipinin ekinin "-e" olduğunu belirtir. 1.kişilerde "gelem" ve "gelek" örneklerindeki biçimiyle kullanıldığını ancak bu kullanımın günümüz Türkçesinde kullanımdan düştüğünü belirtir. Fatma Türkyılmaz da *Tasarlama Kiplerini İşlevleri* (1999) adlı kitabında istek kipini 1. kişilerde çekimlemez.

Tablo 7. A Kitabında İstek Kipinin Çekimi

İstek Kipi				-(y)E		
Adıl	Eylem	-	Ek	Kişi Eki	?	Örnekler
ben	bak	ma		-yım / -yim	mı	Sen içesin.
sen	ye	me		-sın / -sin	mi	Ben yemeyeyim mi?
o	iç			-		O konuşa.
-	otur			-lım / -lim		Siz sorasınız.
siz	konus			-sınız / -sınız		Giriniz!
onlar	sor			-lar / -ler		Onlar bakmayalar. Ben oturayım mı?

(A, s. 57)

İstek kipi B kitabında, A2 düzeyinde 6. ünitenin konusu olarak şu biçimde çekimlenmiştir:

Tablo 5. Türkyılmaz ve Ergin'e göre İstek Kipinin Örnek Bir Çekimi

1.tekil kişi	...
2.tekil kişi	sorasın
3.tekil kişi	sora
1.çoğul kişi
2.çoğul kişi	sorasınız
3.çoğul kişi	soralar

Tahsin Banguoğlu *Türkçenin Grameri* (1998), Mehmet Hengirmen *Türkçe Dilbilgisi* (2002), Tahir Nejat Gencan *Dilbilgisi* (2001), Süer Eker *Çağdaş Türk Dili* (2005) gibi dilcilerimiz ise istek kipinin tüm kişilerde çekimlerler:

Tablo 6. Banguoğlu, Hengirmen, Gencan, Eker'e Göre İstek Kipinin Örnek Bir Çekimi

1.tekil kişi	geleyim
2.tekil kişi	gelesin
3.tekil kişi	gele
1.çoğul kişi	gelelim
2.çoğul kişi	gelesiniz
3.çoğul kişi	geleler

Yabancılara Türkçe öğretmek için hazırlanmış olan A ve B ders kitaplarında istek kipi A kitabında A1 düzeyinde 5. ünitenin konusu, B kitabında A2 düzeyinde 6. ünitenin konusu olarak yer almış ve tüm kişilerde çekimlenmiştir.

İstek kipi A kitabında, A1 düzeyinde 5. ünitenin konusu olarak şu biçimde çekimlenmiştir:

Tablo 8. B Kitabında İstek Kipinin Çekimi

İstek kipi (+)		İstek kipi (-)
Eylem + -a / -e (= -mak / -mek istemek, ...-i önermek)		Eylem + -ma / -me + -a / -e
Ben	yap + a + y +ım	yap + ma + y + a + y + ım
Sen	yap + a + sın	yap + ma + y + a + sın
O	yap + a	Yap + ma + y + a
Biz	yap + a + lım	Yap + ma + y + lım
Siz	yap + a + sınız	Yap + ma + y + a + sınız
Onlar	yap + a + lar	Yap + ma + y + a + lar

(B, s. 2, 3)

A Kitabında, istek kipi buyrum kipiyle birlikte kullanılmış, dinleme etkinliğinde “Dinleyelim, yerleş-tirelim” adıyla boşlukları doldurma görünümünde verilmiştir:

I. (...)

Eren : Tamam, sana çikolata , ama benim karnım aç. Bir paket de makarna alayım. Volkan bize güzel bir makarna

Mert: Evet evet, çok iyi olur. Ben de acıktım şimdi. Ben sofrayı Haydi sen de çabuk! Alışverişi Da bir an önce yemek

(A, s. 56)

İstek kipi başka bir yerde “Tamamlayın” başlığı altında şu görünümde verilmiştir:

II. (...)

4. Bugün hava güzel şemsiyemi al.....

5. Bu akşam yemek için dışarı çık.....?

...)

(A, s. 57)

Başka bir yerde de istek kipi buyrum kipiyle birlikte “Okuyalım, yanıtlayalım” başlığında karşılıklı konuşma biçiminde verilmiştir.

III. (...)

Oğuz : Bol buzlu ve limonlu birer maden suyu içelim mi Hülya?

Hülya : Evet maden suyu iyi fikir ama ben buzsuz alayım lütfen.

Garson: Tatlı ister misiniz?

Hülya: Şimdilik hayır. Belki yemekten sonra.

...)

(A, s. 60)

B Kitabında istek kipi “İstekler ve Öneriler” başlığı altında şu görünümde verilmiştir:

I. (Akşam çarşıya çıkayım. (= Akşam çarşıya çıkmak istiyorum.))

(B, s. 3)

II. (Ben sizinle sinemaya gelmeyeyim.)

(B, s. 3)

Başka bir yerde karşılıklı konuşma biçiminde verilmiştir:

III. (- Size yardım edeyim mi?

Tamam, çok sevindir.)

(B, s. 4)

Görüldüğü gibi ders kitaplarında istek kipinin bağlam içindeki işlevlerinin sınırlılığı şu biçimde verilmiştir:

İşlev 1: (Oğuz: “Eeee... Menüye bir bakalım... Ben bir karışık pizza alayım ama zeytinsiz olsun lütfen.”)

(A, s.60)

(Eyleme 1. tekil kişi eki getirilerek istek kipinde çekimlenmiştir. Bağlama istek anlamı verilmiştir.)

Başka bir örnekte istek kipi tümceye öneride bulunma anlamı katmıştır:

İşlev 2: (Arkadaşlar haydi parkı gezelim.)

(B, s.3)

İşlev 3: (A: Benim de işim yok. Bu hafta sonu sinemaya gidelim mi?)

(B, s.4)

(Tümcede sinemaya gitme önerilmektedir.)

İşlev 4: İstek kipi bağlama, onay alma anlamı katmıştır:

(A: *Yarın spor yapalım mı?*)

B: *Olur, yarın spor yapalım.*)

(B, s.3)

Buyrum kipinde olduğu gibi, Türkçenin yabancılara öğretiminde istek kipinin farklı bağlamlardaki kullanımlarının sınırlı olduğu görülmektedir. A ve B kurulumunun yabancılara Türkçe öğretmek için hazırladığı kitaplardaki örneklerde istek kipi, istek anlamının dışında öneride bulunma, izin veya onay alma anlamlarında kullanılmıştır. Yine kitaplarda istek kipinin 2. ve 3. kişi çekimlerinin kullanılmadığı görülmektedir. Ayrıca istek kipinin 1. kişisi dışındaki çekimlerde soru tümcesi kullanılmamıştır.

Yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla hazırlanmış olan A ve B ders kitaplarında istek kipi de buyrum kipi gibi daha çok yapı boyutunda, kısmen de anlam ve işlev boyutunda ele alınmıştır.

Yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla hazırlanan kitaplarda istek kipinin bağlam içindeki işlevlerinin sınırlılığına karşın dil evreninde istek kipinin bağlam içindeki kullanımları daha geniştir. Kitaplardaki kullanımlarına ek olarak diğer işlevlerdeki kullanımlarından bazıları şunlardır:

İşlev 5: İstek işlevinde;

(*Ben sinemaya gidelim diyorum.*)

İşlev 6: Buyrum işlevinde;

(*Git konuş bakalım, derdi neymiş?!*)

İşlev 7: Gereklik işlevinde;

(*Önce, şu işin üstesinden gelelim.*)

İşlev 8: Beddualarda;

(*Kara topraklara gelsin.*)

İşlev 9: Gelecek zaman işlevinde;

(*Dur, bekle. Henüz anlatmadım, kendimi bir de ben sana anlatayım.*)

İşlev 10: Rica, yalvarma işlevinde;

(*Bırakın, çocuğumu göreyim.*)

İşlev 11: Onay alma işlevinde;

(- Sen gitsen nasıl olur?)

Ben mi gideyim?

Evet.)

İstek kipinin örnekteki kullanımlarının dışında çeşitli bağlamlardaki kullanımlarını Korkmaz, “*Türkiye Türkçesi Grameri*” adlı yapıtında 14 başlıkta sınıflandırır:

1. İstek işlevindeki genel kullanımı;
2. Birinci şahıslarda soru şeklinde ifade edilen ancak ikinci şahsa yönelmiş işlevi;
3. Atasözü, deyimler gibi kalıplaşmış şekiller ile halk ağızlarında, halk şiir ve hikâyelerinde veya tarihî devirlerdeki havayı yansıtan tasvirlerdeki işlevi;
4. Uyarı veya istek- emir arası işlevi;
5. Bazı atasözleriyle iyi dilek ifadesi ve yeminlerde güçlü bir istek işlevinde;
6. Gereklik işlevinde;
7. Soru şeklinde gereklik işlevinde;
8. Yeterlik, yetersizlik, imkân, güçsüzlük, kısıtlama işlevlerinde;
9. “*her şart altında*”, “*durumu kabullenme*” veya “*umursamazlık*” anlamı veren işlevlerde;
10. “*az kalsın*” anlamı veren kullanımı;
11. Geniş zaman ve gelecek zaman anlamına kayan işlevi;
12. Merak, şaşkınlık, çaresizlik, rica, ihtimal, beklenmedik sonuç bildirme işlevi;
13. İyi ve kötü dilek anlamı veren işlevi;
14. Cümle açıcı, cümle kapayıcı ya da cümle bağlayıcıları işlevleri.

Ediskun da “*Türk Dilbilgisi*” adlı yapıtında istek kipinin bağlam içindeki işlevlerini;

1. İstek kipinin üçüncü tekil kişinin aynı eylemde yinelenmesiyle eşanlamlı ya da zıt anlamlı işlevinde,
2. Olumlu ve olumsuz biçimin yinelenmesiyle ısrar bildiren işlevinde,
3. Geniş zaman yerine kullanılması işlevlerinde olmak üzere 3 başlık altında sınıflar.

Her iki kitapta da istek ve buyrum kipi birbiriyle karşılaştırılarak birbirini bütünleyen yönüyle ele alınmamış, birbirinden bağımsız yapılar olarak birbiri ardı sıra ele alınmıştır. Ders kitaplarında bu kiplerin ele alınışı şimdiki, geçmiş ve gelecek zamanın öğretilmesindeki gibi biçimsel açıdan, olumlu, olumsuz ve soru biçimlerinin sıralanmasıyla ve hatta kullanımı olmayan istek kipi 2. ve 3. kişi çekimlerinin verilmesiyle sağlanmıştır.

Buyrum ve istek kipinin biçimsel olarak birbirini nasıl bütünlediği aşağıdaki tabloda görülmektedir:

Tablo 9. Buyrum ve İstek Kipinin Çekimlerde Birbirini Bütünlemesi

Buyrum Kipi		İstek Kipi	
Ben	_____	Ben	vereyim
Sen	ver	Sen	_____
O	versin	O	_____
Biz	_____	Biz	verelim
Siz	verin	Siz	_____
Onlar	versinler	Onlar	_____

Türkçedeki eylemleri öğrenmede buyrum kipi önemlidir. Öğrenim sırası açısından buyrum kipinin Türkçedeki eylemleri kavrama ve kullanma açısından öncelikli bir yeri vardır. Çünkü Türkçedeki eylem kökleri ikinci tekil kişi için buyrum kipini göstermektedir (örneğin, oku, konuş, yaz). Ayrıca buyrum kipinin, kişi adıyla veya adısız kullanımı, Türkçede basit tümce oluşturma yollarında en temel ve kolaydır. İşlevsel açıdan da Temel Türkçe (A1) düzeyinde yer alması ve kullanılması çok kolaydır. Ders kitaplarında veya sınıf ortamında yönergeler, “ oku, lütfen yazınız” gibi temel tümcelerle verilmektedir.

- I. (*Sen oku.*)
- II. (*Sen gel.*)
- III. (*Sen konuş.*)

İşlevsel ve yapısal açıdan böylesine temel bir yapıyı yansıtan buyrum kipini diğer kip ve zaman eklerine koşut biçimde ve tüm kişi çekimlerini gösterimden hareketle öğretmeye başlamak ve ben, sen, biz, siz, onlar kalıbına oturtup sonra da ben ve biz kullanımları yok diye göstermek, öğrenme süresini işlev ve bağlamdan uzaklaştırma yoluyla öğrenmeyi güçleştirmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada buyrum ve istek kipinin yabancı dil olarak Türkçeyi öğreten kitaplardaki görünümüne ve bağlam içindeki işlevlerine yer verilmiştir. Bu kiplerin kullanım ve anlam çeşitliliğinden hareketle, ders kitaplarındaki biçimsel özelliklere odaklı anlatımların yetersiz kaldığı belirlenmiştir. Türkçe öğretimi ders kitaplarında buyrum ve istek kipinin ulamsal özellikleri, diğer kiplerden farklılıkları yeterince ve etkin bir biçimde işlenememiştir.

Buyrum ve istek kipinin biçimsel ve anlamsal bakımdan birbirini bütünleyen bir özellik göstermesi, bu kiplerin tümce içinde buldukları koşullara göre birçok kullanım değerine, anlama ve dolayısıyla işle-

ve sahip olmalarını sağlar. Ancak Türkçenin yabancı dil olarak öğretildiği kitaplarda buyrum ve istek kipinin bağlam içindeki kullanımlarının sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sınırlılığın karşın buyrum ve istek kipinin konu olarak A1 ve A2 düzeylerinde ele alınması, temel anlamları açısından uygun olmakla birlikte ileri kurlarda da düzeylere göre farklı işlevleri uygun bağlamlarda yansıtmak biçimde yer almalıdır.

Türkçede buyrum ve istek kipinin kullanımına ve taşıdıkları anlamlarına bakıldığında; buyrum kipinin karşılamadığı anlam boşluğunu istek kipi; istek kipinin karşılamadığı anlam boşluğunu da buyrum kipi karşılamaktadır. Türkçede buyrum kipinin 1. tekil ve çoğul kişi eklerinin kullanılmadığını buna koşut bu anlam boşluğunun Türkçede istek kipinin 1. tekil ve çoğul kişisiyle karşılandığını görmekteyiz. Yine biçimsel ve anlamsal olarak buyrum kipinin 3. tekil kişisi, istek kipinin 2. tekil kişisi yerine kullanılmaktadır. Başka bir deyişle istek kipinin biçimsel olarak kullanılan 2. tekil kişi çekimi anlamsal olarak buyrum kipinin 3. tekil kişisi ile karşılanmaktadır. Örneğin, “gelesin”, “yapasın” gibi istek kipinin kişi ekleriyle çekimlenen eylemler, buyrum kipinde “gelsin”, “yapsın” olarak çekimlenmektedir. Bu iki kipi birbirisiyle örtüşen özelliği, A kitabında buyrum ve istek kipinin aynı üniteye yer almasına (A1 düzeyi 5. ünite) ve aynı metinde örneklendirilmesine olanak sağlamıştır.

Yabancılar Türkçe öğretmek amacıyla hazırlanmış olan A ve B kitapları incelendiğinde buyrum kipi daha çok yapı, kısmen de anlam ve işlev boyutunda ele alınmaktadır.

B kitabında “Etkinlik 1”de öğrencilerden boşlukları yazarak doldurmaları istenmiştir:

Ben çay iç...	-esiniz
Sen çay...	-eyim
Biz çay...	-elim
Siz çay...	-esin

İstek kipinin 2. ve 3. çekimlerinin Türkçede sıklıkla kullanılmadığının ve bu kişilerde isteği anlatmak üzere daha çok buyrum kipinin tercih edildiğinin bilinmesine karşın, kitapta böyle bir çalışmanın yer alması istek kipinin geleneksel dilbilgisi kitaplarına koşut bir anlayışla hazırlandığını gösterir.

Her iki kitapta da dilbilgisel sıralamaya göre konular ve temalar geliştirilmiştir. Alıştırmalar ve etkinliklerin düzenlenmesinde dilbilgisel yapının edindirilmesi ve pekiştirilmesi ön plana çıkarılmıştır. Böylece bağlam ve çeşitli işlevler ikinci planda yer almıştır.

Kitaplarda tabloların bulunması Türkçeyi öğrenenlere görünüm açısından katkı sağlayabilir; ancak tabloların anlaşılır olması gerekir. Özellikle, A kitabında tablolarda dilbilgisi terim adlarının yer alması ve örneklerin karmaşık bir düzende sunulması tabloların anlaşılabilirliğini güçleştirmektedir.

Kitaplarda tabloların kullanılması aynı zamanda bir tartışmayı da açar: Dilbilgisi kurallarından hareketle mi yoksa işlevden hareketle mi öğrenim sağlanacak?

Kaynakça

- Aksan, D. (1994).** Anlambilim, İlgili Alanlar ve Türkçe. A.Ü. TÖMER Dil Dergisi, 16.
- Aksan, D. (1999).** Anlambilim. Ankara: Engin Yayınevi.
- Anadolu Üniversitesi. (2007).** Türkçe Sertifika Programı: Online Türkçe Öğretim Programı. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi.
- Banguoğlu, T. (1998).** Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Bodgan R. C.& Biklen, S. K. (1998).** Qualitative Research for Education. An Introduction to Theory and Methods. (Third edition). MA, Allyn & Bacon.
- Börekçi, M. (1999).** Türkçe Öğretiminin Yüzeysel Yapıyı Esas Alan Yaklaşımı ve Bunun Sonuçları. A.Ü. TÖMER Dil Dergisi, 77, 27-35.
- Ediskun, H. (1999).** Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2005).** Çağdaş Türk Dili. Ankara: Grafiker.
- Ergin, M. (1981).** Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Gencan, T.N. (2001).** Dilbilgisi. Ankara: Ayraç.
- Hengirmen, M. (2002).** Türkçe Dilbilgisi, Ankara: Engin Yayınevi.
- Korkmaz, Z. (2003).** Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi). Ankara: TDK.
- Kocaman, A. (2009).** Dil, Dilbilim ve Ötesi. Çağdaş Türk Dili, 259, 346.
- Kocaman, A. (2008).** Dilbilim, Türkçe Öğretimi ve Ötesi. Türk Dili Dergisi 22(127), 9.
- Oymak, R. (2004).** Türkçe Öğretiminde – Dilbilgisel – Bir Biçimbirim/Ulam Olan “Kip” Kavramının Biçimdizimdeki İşlevi ile Kavranma Düzeyi ve Geleneksel Dilbilgisi Eleştirisi. XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı, 6-9 Temmuz 2004.
- Portner, P. (2004).** Vocatives, topics, imperatives. IMS Workshop on Information Structure, July 16, Bad Teinach, Germany.
- A.Ü. TÖMER. (2008).** Yeni Hitit II: Yabancılar için Türkçe Ders Kitabı. Ankara: AB Ofset.
- Türkyılmaz, F. (1999).** Tasarlama Kiplerinin İşlevleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Stern, H. H. (1983).** Fundamental Concepts of Language Teaching. Oxford: Oxford University Press.
- Yıldırım A. ve Şimşek H. (2005).** Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.